

International

Journal of Human Sciences

ISSN:2458-9489

Volume 16 Issue 2 Year: 2019

Değerler Sınıflandırması

M. Cüneyt Birkök¹

Özet

Çalışmanın amacı, değerlerin en genel sınıflandırmasını yapmaktır. Bunun için muhtemel tüm değerlerin bağlı olduğu evrensel temel değerler araştırılmıştır. Fiziki ve toplumsal gerçekliklerin tarihsel yöntem ile incelenmesi sonucunda özgürlük, eşitlik, adalet, bilim ve sanat olmak üzere beş evrensel temel değer saptanmıştır. Diğer bütün değerlerin, temel değerlerden bir veya birkaçının bileşkesi olarak ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Evrensel değerler toplumsal olaylarda gözlemlenebilen olgusal değerlerdir. Sosyal olaylarda temel değerler ne miktarda bulunursa aynı oranda işlevsel olduğu kabul edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Değerler; evrensel değerler; olgusal değerler; kültürel değerler; sosyolojik değerler.

Sunuş

Literatürde değerlerle ilgili bir karmaşa bulunmaktadır. Her yazar kendince önemli gördüğü unsura değer kavramını yaftalamaktadır. Oysa bir ilkenin değer olabilmesi için muhatapların tümü tarafından anlamlı, önemli ve içselleştirilmiş olduğu kabul edilmelidir. Bu çalışmada iki tez öne sürmektedir. Birincisi, beş temel evrensel değer bulunmaktadır. Bunlar özgürlük, eşitlik, adalet, bilim ve sanattır. Diğer bütün değerler bunlardan türetilmiştir. İkinci tez ise herhangi zaman ve mekan şartlarında değer olarak kabul edilen normlar bu beş temel değerden bir veya birkaçını barındırdığı ölçüde evrensel ve anlamlı niteliklere sahip olmaktadır.

En genel evrensel değerler şunlardır:

1. *Özgürlük*
2. *Eşitlik*
3. *Adalet*
4. *Bilim*
5. *Sanat*

¹ Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, cuneyt@birkok.net

Fiziki ve Toplumsal Gerçekliklerde Değerler

Evrensel temel değerleri saptayabilmek için mümkün olan en kapsayıcı gerçeklikler gözlemlenerek mevcut süreçlerin yorumlanmasına çalışılmıştır. Bu gerçekliklerden birincisi doğadır. Doğa (fiziki gerçeklik), kültür aracılığıyla yorumlanarak gözlemlenebilmektedir. Doğanın gözlemlenmesinden birtakım ilkelere ulaşmak mümkündür. Doğadaki süregelen varlık döngüsünde, bazı genel prensiplere doğru bir yönelişin olduğu gözlemlenebilir. Örneğin bütün canlılar rastlantısallık, doğal seçim, uyum gibi doğal bir süreç içinde bulunmaktadırlar. Bu durum bir tür özgürlük olarak yorumlanabilir. Ancak mutlak bir özgürlük değildir; biyolojik yapılarının ve çevre şartlarının yarattığı sınırlı bir işlev ve seçme durumudur. Doğadaki ilkeler, insan türünün birbirlerinden farklı şekillerde davranmasına ve böylece bireylere dönüşerek bir toplumu oluşturmaya neden olmuştur. Doğadaki türler arasında sadece insan bu eşiği aşmıştır. Bu oluşuma fiziki gerçekliğin toplumsal gerçekliği yaratması da denebilir. Zamanla ortaya çıkan kültürel birikim insan kavramına dönüşmüştür. Günümüz medeniyetinde insanı tasvir eden beş esasın bulunduğu görülmektedir.

Doğanın bir parçası olarak insan, onu bir kader olarak kabul etmemiş, daima bir özgürlük arayışı içinde bulunmuştur. Seçeneklerini yaratarak kendi geleceğini belirlemiş ve böylece daha derin bir özgürlüğe ulaşmıştır. Avcı-toplayıcı çağlardan günümüze kadar doğadaki özgürlük olgusunun toplumsal gerçekliklerde çeşitli şekillerde vuku bulduğu görülebilir. Örneğin Rönesans, Aydınlanma Çağı, Sanayi Devrimi, tarihsel bir özgürleşme sürecidir. Geleceğe doğru da çeşitli şekillerde özgürleşmenin sürmesi, insanı bulunduğu yerlere taşıyan birçok uğraşının yapay zekaya devredilmesi, biyolojik yapılardan dijital yapılara doğru çok çeşitli evrimlerin olacağı beklenmektedir. Bütün bunlar olguların gözlemlenerek prensiplerinin çıkarılabileceği ikinci mecrayı, toplumsal gerçekliği, ifade etmektedirler. Hem doğa hem de insan toplumları gözlemlenerek özgürlüğün, adaletin, eşitliğin, bilimin ve sanatın en genel etken değerler olduğu saptanabilir. Bilimsel çalışmaların amacı gözlem ve deney yoluyla toplumsal gerçeklikteki mevcut mekanizmaları bulmak ve ifade etmektir. Böyle bir saptama ancak tüm insan topluluklarının ve etiğin de dayandığı **evrensel değerlerin** belirlenmesiyle mümkündür. Bu çalışmada, bir değerler kültürü yaklaşımı önerilmeye çalışılmaktadır.

Değerler Kültürü Yaklaşımı

Bu yaklaşım, kültürün bir değerler yapısı çerçevesinde örüntülendiğini ifade etmektedir. Kültürel yapı deyimiyle işaret edilen sosyolojik anlam; normlar, değerler ve yaşam biçimidir. Evrensel değerler ise tüm insanlığın tarih içinde ürettiği ortak işlevsel, aydınlatıcı ve yönlendirici genel ilkelerdir. Bu yazıda savunulan görüş, evrensel değerler doğrultusunda oluşmuş bir kültürel yapıdaki toplumsal ilişkilerin, kendilerinden beklenen amaçları gerçekleştirebileceğidir. Ele alınan değerler, yalnızca sosyolojik anlamdaki olgusal değerlerdir; emek veya artı değer gibi ekonomik değerler; sevgi veya barış gibi psikolojik değerler, başka bilim dallarına ait kavramlar ve anlamlar konu dışı tutulmuştur.

Kültürel yapı, normların ve ilişkilerin oluşturduğu bir toplumsal yapıdır. Davranışlar, değerlerin ışığında oluşturulmuş olan normlara dayanırlar. Normlara dayalı karşılıklı etkileşim ise bir toplumsal ilişkidir. Normların, davranışların ve ilişkilerin belli şekillerde oluşmasını sağlayan temel prensiplere değerler adı verilir. Evrensel değerler bütün kültürlerde işlevsel olan faktörlerdir. Olgusal değerler kültürel yapının teorik ve sosyolojik açıklamalarına bağlıdır. Toplumsal yapı ve kültürel yapılar farklı şeylerdir. Toplumsal yapılar bireylerin üzerindedir. Genellemeler bakımından evrensel değerleri kapsamaktadır. Planlı davranış biçimleridir. Kültür kavramı ise görecelilik içermektedir. Bu nedenle evrensel değerler yerel biçimlerde ortaya çıkmaktadır. İnsan, kültürel bir varlıktır ve toplumsallaşma süreciyle var olabilmektedir. Birey, toplumsal yapı zemininde ve sınırları içinde biçimlendiği kültüre göre hareket edebilen bir varlıktır. Toplumlar arasındaki farklılıklar, aslında kültürler arasındaki farklılıklardır. Bu yazıda ele aldığımız beş evrensel değer, tarihi süreç içinde kültürel olarak saptanmış ve yapılandırılmışlardır. Bir kültürde ortaya çıkan değer diğer

kültürlerde de var olduğu ölçüde evrensellik özelliği belirlemektedir. Bu yolla kültürel farklılıkları aşabilecek evrensel tutum ve davranışlara doğru bir gelişme mümkün olmaktadır.

Nedensellik açıklamalarında toplumsal yapı deyimi yetersiz kalmakta, daha belirgin bir işlevsellik ifade eden kültürel yapı kavramı kullanılmaktadır. Kültürel yapı deyiminden anlaşılın, o toplumdaki normlar, değerler, yaşam biçimleri ve davranışlardır. Bunlar pek somut veya görünür değildirler. Bir kültür, mensubu olan bireylerin, çevrelerindeki her şeye anlam yüklemek ve bağ kurmak için kullandıkları sembollerdir. Kültürel üst yapılar maddi alt yapıların yansımalarıdır. Maddi alt yapılar gibi somut ve belirgin değillerdir. Bu nedenle bir kültürel davranışı anlamak için yorumlamak gerekmektedir. Ancak her yorum kısmen benzersizdir. Yorumlar basit neden-sonuç ilişkisi üzerinden anlaşılamayacağı için genel veya kesin standartlar oluşturulamaz. Davranışlar, söz konusu bireyin bakış açısından ve geriye dönük olarak incelenmesiyle anlaşılabilir. Bir insanı anlamak, onun kültürünü anlamakla mümkündür. **Kısmen ortak bir anlam ve yorum oluşturabilmesi için, evrensel değerler etkin bir faktör olarak referans alınabilirler.**

Etkileşimin Dinamikleri: Değerler

Herhangi bir toplumsal ilişkide en önemli ve belirleyici unsur, değerler doğrultusunda bir etkileşimi sağlamaktır. Değerlerin etkilerinin ve yaygınlıklarının, evrensel seviyeye ulaştıkları oranda daha güçlü ve etkin olacakları beklenebilir. Toplumsal olguları etkilediği yaklaşımdan hareketle, toplumsal ilişkilerde kullanılacak kapsamlı ve etkin çıkarsamalar elde etmek mümkündür. Bir toplumsal etkileşimde **evrensel değerler** ne miktar gözetiliyorsa o kadar etkin, doğru ve başarılı sonuçların elde edilmesi beklenebilir.

Bu beklentinin toplumbilimi açısından nasıl ortaya çıktığı açıktır. Toplumsal kavramların en kapsayıcı ve önemli olanlarından biri “değer” kavramıdır. Toplumsal etkileşim ve kültürel normların oluşumu gibi toplumsal işleyişin bütününde, dünyaya anlam ve yön veren, belirleyici ve temel faktörler değerlerdir. Tüm kültürel unsurlar ortak değerlerle yüklüdürler. Adeta dünyaya hayat veren güneş ışığı gibi toplum içinde vuku bulan olayları büyük ölçüde belirlerler. Değerler, belirleyici olan genel dinamiklerdir. Toplumsal olaylar bunlara uygunlukları ölçüsünde anlamlı ve kabul edilebilir; aykırılıkları ölçüsünde ise birer sorun olarak ortaya çıkabilirler. Değerler, toplum tarafından bin yıllar içindeki birikimler ve deneyimler yoluyla meydana getirilmiş, her yerde ve birçok şekillerde uygulanarak toplumsal yapılara dönüşmüş temel ilkelerdir. Böylece toplumsal bir olayın hem vuku bulmasını hem de onu yorumlayarak anlamlandırmamızı sağlamaktadırlar. Değerlerin sosyolojik çözümlemesi, bizi pratik bir sonuca götürecektir. Denilebilir ki, toplumsal olaylar, değerlerin anlamları ve katkıları ışığında kavranabilirler ve yine değerler kullanılarak olaylar yapıcı bir şekilde düzenlenebilirler.

Evrensel Değerler: Neden ve Nereden?

Genel olarak evrensel değerler, insanlığın geçirdiği büyük tecrübelerle meydana gelen temel dinamikler olarak tanımlanabilir. Örneğin Fransız devrimine kadar geçen süreç içinde **özgürlük, eşitlik ve adalet**, çok uzun süren bir toplumsal akışın genel değerleri olarak ortaya çıkmıştır. Her zaman devam edecek olan aydınlanma sürecinin bütünselliği içinde iki büyük faktörün daha etkin olduğu görülmektedir; bunlar, **bilim** ve **sanattır**. Bu beş temel değer, bütün kültürel yapılar içinde toplumları hareket ettiren evrensel dinamikler olarak mevcut bulunmaktadır. Fiziki dünyadaki temel elementlerin var olması gibi, evrensel değerler de toplumsal dünyayı meydana getiren temel olgulardır. Örneğin bir kültürün unsurları, özgürlüğü ne kadar çok içeriyorlarsa, toplumsal etkileşimleri de aynı şekilde daha sorunsuz ve işlevsel olmaktadır. Çağdaş toplumlar ve kültürel dünyalar, evrensel değerlerin ana yapıyı oluşturduğu bir süreç içinde oluşmaktadır. Örneğin, özgürlükçü bir siyasal sistem demokratik, ekonomik sistem liberal, toplumsal sistem ise ferdiyetçi adlandırılmaktadır. Herhangi bir toplumsal sistem, bunlara uygunluğu ölçüsünde

onaylanabilir ve yaşayabilir olarak kabul edilmektedir. Belirtilen beş evrensel değer, her zaman bütünlüktür. Gerçekliğin beş yönden görünüşleri gibidirler. Birbirinden ayrılamaz ve tek başına ayrı bir anlam ifade etmezler. Her biri, diğerlerinin de var olmasını gerektirir. Örneğin, özgürlüğün olmadığı durumlarda eşitlik, adalet, bilim ve sanattan herhangi birinin var olabilmesi mümkün değildir.

Kurumlar ve Değerler:

Aile, eğitim, politika, ekonomi, din, sağlık gibi temel toplumsal kurumların işleyişlerinde evrensel değerlerin etkileri ve katkıları rahatlıkla gözlemlenebilir. Etki çoğaldıkça toplumsal ve bireysel gelişmelerin sağlanması ve başarının artması, aksi durumda ise bir problem kaynağı olması kaçınılmazdır. Değerlerin uygulanması esasen kurumların işleyişini mümkün kılmaktadır. Sosyal gelişmelerle özgürlüklerin arttığı bir toplumsal yapı içinde dogmatik normların baskın olduğu kurumsal işleyişlerin mümkün olması giderek zorlaşacaktır. Temel bir problem kaynağı olması bakımından aile kurumu çok belirgin bir örnek olarak ele alınabilir. Bireylerin değerleri kavraması ve yapılanmaları temel olarak **aile** kurumunda sağlanmaktadır. Birinci dereceden yakın ilişkilerde bu ilkelerin sağlıklı bir şekilde yaşanması bireyin sosyal kimliğinin temel yapı taşlarını oluşturmaktadır. Aile hayatı içinde özgürlüğü, bilimi ve sanatı kavrayan, kendisine adil davranılan ve diğerleriyle eşit olduğunu deneyimleyen birey, değerleri tüm tutum ve davranışlarında sergileyebilecektir. Diğer tüm kurumlarda da aynı tür birey-değer ilişkisi beklenebilir.

Bir Örnek: Sağlık İlişkilerinde Evrensel Değerler

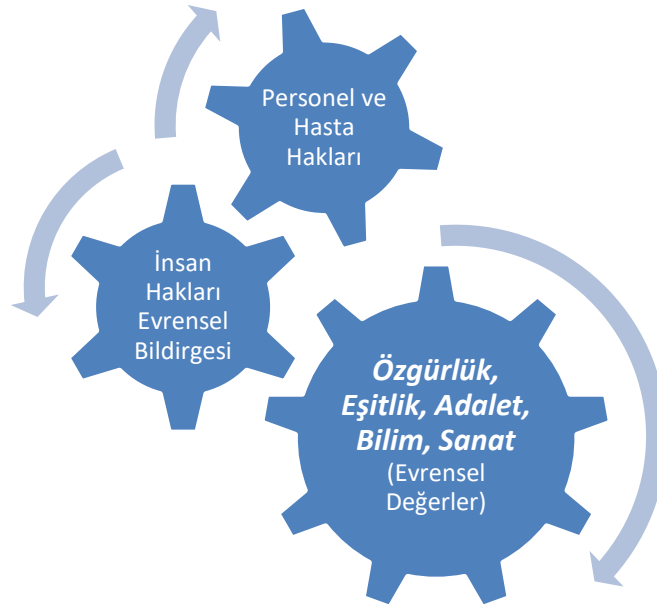
Evrensel değerler bir sağlık ilişkisinde nasıl sağlanabilir? Bu sorunun cevabı bazı şartların sağlanmasına bağlıdır. Değerlerin etkisinin, sağlık ilişkisine giren tarafların içselleştirmelerine bağlı olarak artacağını söylemek mümkündür. Sağlık işleminin tüm taraflarının, bireysel olarak sahip oldukları değerleri bir hak ve ödev olarak kabul ederek tutum ve davranışlarında uygulamaları gerekmektedir.

Sağlık hizmeti alan bireyin, salt biyokimyasal bir işlem nesnesi olmadığı, kültürel bir yapı içinde sağlık sorununu yaratma veya çözme yetisine ve **özgürlüğüne** sahip sorumlu bir toplumsal birim olduğunun ayırıcısında bulunması gerekmektedir. İnsan, çağdaş kültürel yapı içinde fiilen eylemlerini seçme özgürlüğüne ve sonuçlarıyla karşılaşma durumuna sahiptir. Bu durumu sınırlandıran herhangi bir davranışta bulunmak, sağlık personelinin sonucu doğrudan etkileyen önemli bir hata yapmasına neden olabilecektir.

Kültürler bölgelere ve çağlara göre değişse de hep yukarıda belirtilen beş evrensel değer üzerinde şekillenmiştir. Örneğin, kısıtlı da olsa özgürlüğün bir hak ve ödev olduğunu kodlamamış bir kültürü düşünmek mümkün değildir. En uzak kültürlerde bile bir özgürlük veya adalet şarkısı bulunabilir. Belki de toplumsal davranışların bazı yönlerini bir ölçüde biyolojik kökenlere dayandırmak mümkündür. En azından Freud'cu psikanaliz, bilinç süreçleri ile libido yapısı arasında bağlantı kurabilmektedir.

Bir Evrensel Değerler Uyarlaması: Evrensel Değerlerin Kaynağı İnsan Haklarından Sağlık Personelinin ve Hastanın Haklarına

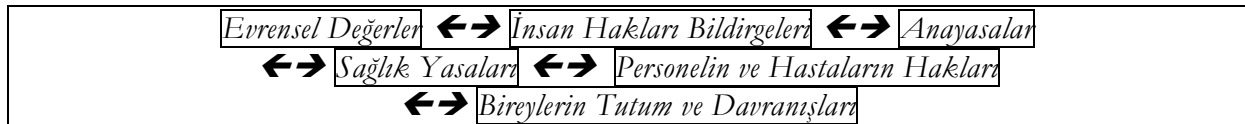
Evrensel değerler, esasen insanın fiziki ve toplumsal çevresinde gözlemlendiği ve bizzat tecrübe ettiği temel prensiplerdir. Bir yöntem olarak etik ve bilim yoluyla çevrenin gözlemlenmesine dayalı olarak anlaşılabilirlerdir. Doğanın gözleminden doğal hukuk yaklaşımı ortaya çıkmıştır ve zamanla değerlere dayanan normatif hukuk sistemi şeklinde yapılandırılmıştır. Bir örnek olarak insan haklarını değerlendirebiliriz. İnsan hakları özgürlük, eşitlik ve adalet gibi temel değerlerin doğrultusunda ve toplumsal hayatın bütün boyutlarında, kurumsal hukuk ve toplumsal davranış biçimleri ve normları olarak somutlaşmıştır. Ana değerlerin bir sonraki aşamada kuvveden fiile çıkmış, somut bir yapıya dönüşmüş halleridir.

Şekil 1: Demokratik uygarlıklarda kültürel yapı ilişkileri: Değerler ve sağlık olgusu.

Günümüzde insan hakları ve ödevlerinden kaynaklanan çeşitli hukuki kategoriler geliştirilmiştir. Konumuz itibariyle sağlık hizmeti verenleri ve alanları, iki kategori biçiminde ele alabiliriz. Temel olarak evrensel insan haklarından kaynaklanan ve tarafların ilişkilerini düzenleyen hasta hakları sağlık sistemlerinin her yerinde uygulanmaktadır. Böylece hasta haklarının, evrensel değerler zemininde ve çerçevesinde uygulandığı görülmektedir.

Öte yandan karşılıklı etkileşim süreciyle aynı anda ve zeminde sağlık personelinin çeşitli hakları da ortaya çıkmaktadır. Haklar ancak tüm değerler çerçevesinde ve tüm kesimleri kapsayacak bir bütün olarak var olabilmektedirler. Tek yönlü veya taraflı olarak herhangi bir değer toplumsal olarak kabul görmesi mümkün değildir.

Şekil 2: Değer-Davranış Süreci

Evrensel değerlerin sağlık ilişkilerine nasıl katkıda bulunacağı, bu ilişkinin tüm taraflarının etkileşimiyle zaman içinde daha da geliştirilecek olan bir kültürdür. Herhangi bir sağlık etkileşiminde, bahsedilen değerlerin hepsinden de halihazırda bir miktar mevcut olduğunu fark etmek mümkündür. Örneğin bir hasta bakımı ilişkisinde hastanın ve hemşirenin birlikte davranışlarına yansıttıkları özgür, adil, eşit, bilim ve sanat değerlerinin tümü gözlemlenebilir. Bunların artırılması oranında başarının da artması muhakkaktır.

Özgürlük, genel olarak kültürün kısıtlayıcı etkilerinden kurtulmak ve bireyin dilediğini yapabilecek güce sahip olması durumu olarak tanımlanabilir. Bir sağlık personeli için ise bilimin sağladığı alan içinde ve gösterdiği biçimde çevresi ile etkileşimde bulunabilmesi durumu olarak anlaşılabilir. Özgürlüğün, öncelikle düşünme ve sorgulama yoluyla elde edilmiş bir kültürel yapı olarak zihinde algılanabiliyor olması gerekmektedir. Daha sonra özgür bir tutum ve davranış olarak ortaya çıkabilir. Sağlık ilişkisinde var olan gönüllülük ilkesi doğrudan özgürlük değerinin varlığını gerektirir. Eşitlik, bir bireyin diğerlerine göre sahip olduğu asgari değerdir. Adalet, eşitsizlikleri veya haksızlıkları gidermek demektir. Bilim, kendini sürekli geliştirmek, farklı bir olayla karşılaştığında nasıl davranacağını araştırmak ve uygun davranışı bulmaktır. Sanat, insanlığın kolektif bilincini temsil eder.

Evrensel değerler birer sosyal yasa gibi işlemektedirler. Hem bireysel hem de toplumsal yaşamda İhlal edildikleri zamanlarda çeşitli sorunlar ortaya çıkmaktadır. Evrensel değerler rutin bir sağlık ilişkisinden çağları aşan büyük toplumsal hareketlere kadar her bağlamda etkilidir. Örneğin hemşire veya diktatör olduğuna bakılmaksızın bir kişinin veya zümrenin lehine bireysel veya toplumsal özgürlüğün kısıtlanması otokrasi sorununu yaratmaktadır. Sorunların çözülmesinin tek yolu, değerlerin işlerliğini sağlamaktır. Bu nedenle başarılı herhangi bir mesleki uygulama için tüm evrensel değerlerin gözetilmesi, belirleyici etken olacaktır.

Sonuç yerine

Bu çalışmada özgürlük, eşitlik, adalet, bilim ve sanat tüm kültürel yapıyı, normları, tutum ve davranışları etkileyen ayrı ve ana evrensel değerler olarak işaret edilmiştir. Toplumsal ilişkilerde evrensel değerler etiği doğrultusunda hareket edilmelidir. Bu durumda toplumsal ilerlemenin artacağı beklenebilir. Toplumsal ilişkilerde tamamen bilimsel bilgi ve yöntemler doğrultusunda özgürlükçü davranılmalıdır, eşitlikçi ve adil olunmalıdır; sanat, tüm bu değerleri yansıtan ve anlaşılmasını sağlayan bir olgu olarak kullanılmalıdır.